

МАТИЦА СРПСКА

*Уредник*

Проф. др Ђорђе ЂУРИЋ

*Рецензенти*

Проф. др Бранко Бешлин

Др Милан Терзић, научни саветник

# ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И УЈЕДИЊЕЊЕ

**Зборник радова**

Приредио

Проф. др Ђорђе Ђурић

Циклус предавања *Први светски рат и Уједињење*,  
као и штампање овог Зборника омогућно је  
Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање  
и однос с верским заједницама

МАТИЦА СРПСКА  
2018

ПРОФ. ДР ГОРДАНА ИЛИЋ МАРКОВИЋ  
Институт за славистику  
Универзитет у Бечу

ПАПИРНО НАОРУЖАЊЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА:  
ЈЕЗИК ПРОПАГАНДЕ НА ПРИМЕРУ  
АУСТРОУГАРСКЕ МОНАРХИЈЕ И  
КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

САЖЕТАК: На основу аустроугарских и српских извора у раду је извршена компаративна анализа јавног и приватног пропагандног дискурса Првог светског рата. У анализу су укључени новински чланци обе зарађене стране са тежиштем на 1914. годину. Компаративни приступ има за циљ да истражи паралеле и одступања пропагандног израза ове две земље и допринесе проширењу аналитичког корпуса пропагандног израза Првог светског рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Ратна пропаганда, Први светски рат, централни пресбирео, Аустроугарска 1914, Србија 1914.

Унутрашња политика према јужним Словенима у оквиру Аустроугарске монархије као и спољнополитички односи између Аустроугарске монархије и Краљевине Србије, који су били затегнути већ деценијама пред Први светски рат, те чињеница да је један аустроугарски унутрашњополитички догађај – атентат поданика Монархије Гаврила Принципа на престолонаследника Монархије Франца Фердинанда – прерастао у сукоб двају држава и био узет као повод за улазак Монархије у оружани сукоб са Србијом, који се убрзо распламсао у рат светских размера, чине значајном управо анализу пропагандног предратног и ратног дискурса ове две земље. У намери да се одговори на питање да ли су унутар Србије и Аустроугарске постојала диференцирана извештавања,

за текстуални корпус одабране су новине различите политичке оријентације – државне, грађанске, социјалдемократске и национално оријентисане. Од аустријске штампе примарни истраживачки корпус чине: *Wiener Zeitung*, званични државни лист, *Neue Freie Presse*, најугицајнији грађански лист, *Arbeiter Zeitung*, гласило социјалдемократа и *Reichspost*, радикални лист. Уз њих су анализирани и поједини чланци из листова већих градова Аустрије као и одабраних новина Монархије на немачком језику, попут *Pester Lloyd*, *Bosnische Post*, *Agramer Tagblatt*. Као главни извор за анализу српске пропаганде узети су званични државни лист *Српске новине*, грађански лист *Политика*, гласило социјалдемократа *Радничке новине* и лист радикала *Цијемонџ*. Посебна пажња посвећена је и анализи садржаја и језичког израза аустроугарских листова на српскохрватском и хрватском језику из Босне и Херцеговине и Хрватске – међу њима *Sarajevski list*, *Ilustrovani list*, *Jutarnji list*, *Novosti* и др. као и два окупационим листовима који су излазили двојезично: *Beogradske novine / Belgrader Nachrichten* и *Cetinjske novine / Cetinje Zeitung*.

Као адекватна метода показала се бечка *школа критичке дискурсне анализе*, карактеристична по свом историјско-дискурсном приступу због значаја који придаје обради контекста (Wodak u.a. 1990: 56ff.). На подлози одабраних новинских чланака из ратне периодике груписаних око конкретних историјских догађаја, анализирани су дискурсивне макро- и микростратегије пропагандног израза ратног извештавања Аустроугарске монархије и Краљевине Србије. Историјски подаци служе како контекстуализирају текстуалног корпуса тако и провери веродостојности садржаја.

Одабрани српски и аустроугарски новински чланци пружају увид у званично извештавање о ратним дешавањима и представљају јавни дискурс уз који се у анализи поставља приватни дискурс на примерима дневничких записа и писама његових учесника, као и књижевних дела насталих током рата. У приватном језичком изразу у већој или мањој мери огледа се специфичан речник и идеолошко обојен јавни пропагандни дискурс (штампа, плакати, брошуре, усмене и писмене наредбе). При томе треба имати у виду да и ова врста текста, у случају да је био намењен за штампу током рата и тиме подлегао цензури, припада делом јавном дискурсу.

Централни текстуални корпус периодике који је издвојен за овај рад систематизован је уз остале изворе по критеријуму места, времена и догађаја. Тако је интертекстуалност текстова који се

концентришу око једног догађаја на истом простору и у истом времену идентификована како из перспективе појединачног текста тако и из синхроне перспективе (уп. Steyer 1997: 93–101). Око одређеног историјског догађаја који представља тематску основу и налази се у центру концентрисани су кореспондирајући језички елементи из новинских чланка, дневника, мемоара и књижевних дела. Док се новински чланак посвећује самом догађају и званичном ставу о њему, докле је у ерго-документу лични доживљај и лично поимање аутора у центру пажње, што проширује виђење на веома битну перспективу ратне свакодневнице. При томе је свакако потребно заузети критички став према овој врсти извора у односу на историјску веродостојност, пошто су ерго-документи подложни одступањима од историјских чињеница. Уз то ратни дневник се по природи не води редовно, те се у њему манифестују празнине као и ретроспективно поимање одређеног историјског догађаја из личне перспективе. Ипак, управо у циљу анализе узајамне условљености јавног и приватног дискурса језичког израза у време Првог светског рата ови извори су од великог значаја. Тако је нпр. састављач писма, било да је цивил или војник, свестан да садржај подлеже цензури и ограничава се на језички израз који одговара јавном дискурсу диригованом ратном пропагандом. Приватни дискурс се тиме јасно налази само у дневницима који нису били намењени објављивању, које је састављач писао само за себе, евентуално за своју породицу или, као у случају два следећа примера српског политичара и публицисте и аустроугарског новинара, представљају забелешке за сећање после рата. Димитрије Туцовић, вођа Социјалдемократске партије Србије, погинуо новембра 1914, записује 30. октобра 1914: „...Нама нарочито пада у очи да је свакикоља власт оставила овај народ његовој судбини у најтежим тренуцима. Ни државних, ни општинских, ни војних власти, као да је земља обезглављена, као да више не постоји. Оне су избегле давно и давно, поневши са собом само онај грош који је од народа узет...” (Константиновић 1965: 43). Егон Ервин Киш, корпорал у Прашком корпусу, записује 19. августа и 10. септембра са Дрине: „Војска је потучена, повлачи се без реда, дивље, журно [...] Ко је могао барем напола да се вуче, вукао се. Јер су сви знали да ће свако ко се не удаљи доспети у заробљеништво. [...] Цело јутро плачем без разлога, отворено, после подне се смејем, постао сам дегниџа.” (Kisch 1951: 81–93; Илић Марковић 2014: 138–134). Док је у свом дневнику који је објавио тек после рата Киш опisivао

ратну страхоту војника и цивила, писма која је слао са фронта свом брату<sup>1</sup> и мајци пружају слику рата која одговара јавном дискурсу (уп. Kisch 1978). Да је своја запажања о борбама и о атмосфери на ратишту сачувао искључиво у дневнику, а породици писао штуре извештаје и позитивна осећања узрокована је свакако и свешћу о цензури која је одлучивала да ли ће писмо стићи на жељено одређиште.

У време Првог светског рата новине и часописи су већ етаблирано средство информисања и образовања јавности те заузимају и најзначајнију улогу у спровођењу ратне пропаганде. Као допуна писаном пропагандном изразу у њима се поред новинарских чланака објављују и фотографије и илустрације. Начин на који је јавност путем штампе информисана о реалним догађањима умногоме је утицао на формирање субјективног поимања стварности. Пропагандним радом током четири деценије пред рат, почевши од окупације Босне и Херцеговине 1878, преко Мајског преврата 1903. и анексије Босне и Херцеговине 1908, оформљени су нови и учвршћени стари етнички стереотипи. Пропаганда обе земље вешто је употребљавала стереотипе у циљу стварања негативних представа и изградње неповерења према *друзома*. Уз новонастале пропагандне садржаје почетка 20. века, они су доминирали штампом ове две земље и поставили основу на коју се надограђује пропагандни израз у јулској кризи, да би за време рата доживео кулминацију.

Ратна штампа имала је за циљ да применом одабраних језичких средстава формира једнообразно јавно мњење и мобилише снаге за рат. Изразима свакодневице даван је јасан симболичан карактер. Истицане су теме о којима су већ постојале предрасуде и увржени стереотипи чиме се појачавала и касније одржавала ратна еуфорија како код становништва и цивила тако и у борбеним редовима. Језички стил којим су догађаји били представљани у медијима показује да у извештајима није била примарна прецизна информација већ да се језичким средствима систематски конструира стварност. Фридрих Лајтнер у свом предавању одржаном у новембру 1914. у Бечу моћ штампане речи формулише на следећи начин: „За вођење рата потребне су три ствари: једно папирно, једно гвоздено и једно наоружање у злату” (*Neue Freie Presse*, 1914/11/21: 9). Непосредно након рата, најзначајнији ратни изве-

<sup>1</sup> Паул Кисх (Paul Kisch) био је један од уредника бечког листа *Neue Freie Presse*.

штач Аустроугарске Александар Рода Рода<sup>2</sup>, чији обиман ратни корпус чини један од најзначајнијих извора за проучавање језичког израза аустроугарског ратног извештаја, записује: „Данас свако увиђа, колико год да има негативно мишљење о рату, неопходност организоване пропаганде. Држава без ње не може у миру – још мање у рату.”

#### *Аустроугарска шћампа и Рајни пресбиро*

Ратна служба назора Аустроугарске (Kriegsüberwachungsamt КЋА) оформљена је након анексионе кризе 1909. године и била је предвиђена за рад на подручју аустријског дела Двојне монархије у Босни и Херцеговини. Слобода штампе, загарантована тзв. *Децембарским устави*<sup>3</sup> од 1867. укинута је ступањем у рат, привајући се на 20. члан устава, да се у случају потребе могу узнети права одређена члановима 8, 9, 10, 12 и 13 (лична слобода грађана, неповредивост места становања, зајамчена неповредивост писма, право на окупљање и оснивање удружења и слобода штампе), што дозвољава превентивну цензуру и надзор штампе. Захтев за увођење ванредног стања у односу на наведене тачке поднет је Министарском савету 25. јула, када је спроведена делимична мобилизација, и ступио је на снагу 27. јула 1914. Као највиша инстанца фунгирао је Ратна служба надзора која је била прикључена Министарству рата, а Ратни пресбиро, који првог дана рата званично отпочиње са радом, представљао је извршни орган војне цензуре. Као ратни штаб за извештавање и пропаганду имао је као првобитни задатак координацију и цензуру свих медија. Означити кривца за рат и предочити разлоге за неопходност уласка у њега су доминантни садржаји којим се Ратни пресбиро посвећује. По Меморандуму ратних извештача од 30. августа 1914. задатак им је био да свим могућим средствима *шћампе одрже одушевљење народа за рај и њихову сигурност на жрјиву* (Stiassny-Baumgartner 1982: 155)<sup>4</sup>. У првим месецима рата, а често и касније, извештаји са фронта су настајали на основу штурих саопштења официра, по којима би онда ратни „извештач” писао. „Стварни извештач је било војно руководство” (Mayer 1963: 16). Како је рат одмицао и

<sup>2</sup> Више о Рода Рода и Аустроугарском ратном пресбиру у: Илић Марковић 2017.

<sup>3</sup> Staatsgrundgesetz, 21.12.1867: члан 13.

<sup>4</sup> Оригинални извор: Kriegsarchiv, AOK, KPQ, Fasz. 5.

постало јасно да се не ради само о походу на Србију, „краткој казненој експедицији”, пажња Војне команде бивала је све више усмерена ка пропагандној делатности Ратног пресбириоа, али су детаљна правила службе и задаци сарадника бироа састављена тек сменом начелника Ратног пресбириоа, у трећој години рата, када је делатност штампе под Ратним пресбириоом први пут и назначена као пропагандна. Критику о недовољној делотворности аустроугарске пропаганде због недостатка пропагандног концепта у односу на британски или француску износи Роберт Музил у свом уводном чланку за тиролске *Војне новине* (*Tiroler Soldaten-Zeitung*, 1917/04/08: 2–4).

Аустроугарска улази у рат после вишедеценијског мира. Приметно је да многи интелектуалци и уметници објаву рата доживљавају као померање из умчлости у које је запало друштво. У њиховим круговима објаву рата је скоро без изузетка дочекана са великим одобравањем, те су, бар на његовом почетку, били носиоци ратне идеологије Централних сила<sup>5</sup>. „Песник као господар над говором, преточеним чврстим словима у језик, чије су сеновите слике у време мира у најбољем случају привлачиле ентузијастичне познаваоце књижевности, допада се наједном сам себи као актер који са својим чланцима који се објављују у великим дневним листовима, са стотинама хиљада других креће раме уз рачу на бојно поље.” (Hiebler 2003:142)

За угарски део Двојне монархије за цензуру и надзор била је задужена Ратна надзорна комисија (Kriegsüberwachungskommission KÜK). За разлику од аустријског дела, у угарском, под којим су биле и штампа Хрватске и Војводине, није се проводила превентивна већ само пунитивна цензура. Иако је од избијања рата за цензуру војних извештаја у целој Монархији био надлежан царско-краљевски Ратни пресбирио у Бечу, угарска штампа сматрала се нешто слободнијом (Spran 1991: 45).

Штампа Босне и Херцеговине била је под надлештвом цензуре из Беча као и пре рата, као и штампа аустроугарског дела окупиране Србије<sup>6</sup> (од децембра 1915) и Црне Горе (од јануара 1916). Политичка секција Генералног гувермана са седиштем у Београду састојала се од обавештајног – за прикупљање и про-

<sup>5</sup> Више о пропагандном језику изразу аустријских књижевника, попут Рода Роде, Штефана Цвајга, Хермана Бара, Хуга фон Хофманстала, Роберта Мусила и др. у: Saeremann 2000; Maier 2010; Илић Марковић 2017.

<sup>6</sup> Други, мањи део Србије са центром у Нишу био је под управом Бугарске.

слеђивање вести, и политичко-полицијског одељења – одговорног поред осталог за школство и културу (Kerchnaw 1928: 58).

### *Српска шtamпa и Ратни пресбирио*

Деведесетих година 19. века у Министарству унутрашњих послова Краљевине Србије установљено је Одељење за пропаганду које је имало задатак да оформи слику Србије у домаћој штампи и да, у циљу формирања позитивног мишљења о младој држави, успостави контакте са штампом у иностранству. У време балканских ратова оснива се Српски пресбирио који наставља са радом и у Првом светском рату. На његовом челу био је до 1917. историчар Слободан Јовановић. Пошто се Београд од почетка рата налазио на линији фронта, седиште Ратног пресбириоа Врховне војне команде пребачен је у Ниш, као и Краљевска државна штампарија у којој се као и у Крагујевцу наставило штампање новина и државних брошура. Да су ове новине стајале под државном цензуром потврђује повремена појава белих празнина на местима конфискованих садржаја. По окупацији Србије у јесен 1915. влада и уз њу и државна штампарија прелазе на Крф, који остаје њихово седиште до краја рата. Ратни пресбирио којем је припадало и Одељење за стране извештаче из савезних земаља деловао је у оквиру Обавештајног одсека. Утицај овог бироа сводио се ипак само на новине, књиге и брошуре које су штампане у Краљевској државној штампарији на Крфу (*Српске новине*, *Крфски забавник*, *Ратни дневник*, *Извештаји и вести са бојишта* и *Војни преглед старине шtamпa*) и у Штампарији српских инвалида у Бизерти (*Напред / En Avant*). Ове новине, а међу њима надамсве *Српске новине* дистрибуиране су на Солунском фронту, као и међу српским избеглицама у савезничким земаљама и неутралној Швајцарској. За ширење српске пропаганде у време рата од значаја су и новине и брошуре које су приватном иницијативом појединаца или групе грађана издаване у иностранству, као и чланци и брошуре и књиге страних дописника. Пошто у окупираној Србији од јесени 1915. до краја рата не постоји српска штампа, српска штампа у егзилу и прилози страних дописника постају једини извор информисања о стању српских трупа и цивилиа и место ширења српске пропаганде.

У Првом светском рату излизало је око 100 српских новина различитог профила и трајања – од 1915. ниједне се не штампају у Србији.

Деловање Ратног пресбириа Врховне команде Србије јасно се уочава у првим данима рата како у штампис тако и у прокламацијама владе и краља. Пропагандно мотивисана примена јасних и транспарентних атрибута и фраза – нпр. *моћна Русија, српска правда, храбра црногорска војска, славна српска војска, силом намећући рай, непријатеље је диғао руку на нас, непријатеље је пошучен до ноге, верни савезници* – као и писање одређених именица великим почетним словом у циљу њиховог симболичног истицања, а супротно правопису – нпр. *Српски Народ, Јунаци, Правда, пријатељство Великих Држава, Отаџбина, Народ, Влада* – имају за циљ да утичу на емоције грађана и формирање њиховог мишљења.

Хомогено национално „МИ” и „ОНИ” такође је присутно у српској пропаганди. Употребу ових референци налазимо како у српској ратној периодици која је стајала под цензуром Ратног пресбириа, тако и у новинама које јој нису подлегале, као и у дневницима и књижевним делима учесника рата.

„Онда је несумњива победа наша. Живели наши! [...] Ми ћемо да решимо светски рат. Ми смо га и отпочели, не да освајамо, него да се бранимо, и ми ћемо, сво, и да га свршимо, опет часно и јуначки. Наше јунаштво и наша верност савезу, остаће јединствена у Историји светској.” (Миодраговић 1921: 219)

Све новине које су стајале под цензуром Пресбириа имале су једну референтну функцију – да информишу војнике и цивиле (до окупације у Србији, а након тога у егзилу) о стању на фронту и другу конативну – да апелују на њих одобраним изразом и истицањем одређених садржаја. Пред рат, у време јулске кризе и током ратног периода 1914. не постоји једнообразан пропагандни израз у српској штампи. Начин извештавања као и одабир тема одговара политичкој оријентацији новина, што је јасно уочљиво на примерима из *Српских новина, Политишке, Радничких новина и Пије-монша. Српске новине* су као званично државно гласило извештавале у координацији са Пресбириом. Грађански лист *Политишка* се поред извештаја са фронта концентрисао више на вести о патњи цивилног становништва захваћеног ратом, а извештаје и телеграме Пресбириа је преносио уз назнаку „Извештај ратног пресбириа”. Социјалдемократски лист *Радничке новине* недвосмислено је извештавао да су за ситуацију насталу након сарајевског атентата криви „српски националисти” и „Влада”:

„Ето плодова шовинистичке политике! Ето шта нам је донела сокачка и необузdana дрека против Аустрије! Ето у какав нас је амбис гурнуло безумље неодговорних шовиниста у мундиру и цивили, ако је истина што аустријска влада шерди: ако је истина да су они овде у Београду сковали атентат на Франца Фердинанда! Нису та господа из такозване Народне Одбране, из Црне Руке и око Руке, извршили само атентат на Франца Фердинанда: извршили су они један много црњи и страшнији атентат, атентат на српски народ, који сада има да испашта за њихово безумље! [...] Исти ти људи који су данас гурнули Србију у чељусти десет пута већег непријатеља разорили су Балкански Савез и од једне суседне нације, као што је албанска, и друге братске нације, као што је бугарска, створили су нам два крвна непријатеља који нам сваког тренутка, са ножем у руци, стоје иза леђа и вребају моменат када ће нам га сјурити у слабине. [...] Да живи федерација балканских република! Да живи братство аустријскога и српскога пролетеријата! Да живи Социјалистичка Интернационала!” (*Радничке новине*, 1914/07/14(27): 1)

Српски извештачи за стране новине били и интелектуалци који су се пре рата затекли у иностранству као су такође важан део српске ратне пропаганде. Оснивали су делом самоиницијативно новине и часописе или добијали задатак од својих редакција да извештавају о Србији. На позив српске владе су уз остале стране извештаче позивани у Србију. Међу њима је било и фотографа, а и многи извештачи су сами правили фотографије које су прилагали својим извештајима или књигама. Од значаја су и засебне фото изложбе у Француској, Великој Британији и другим савезничким и неутралним земљама. Поред ових званичних извештача и сарадници медицинских и других добровољачких мисија су у форми чланака или дневника објављивали своја запажања о Србији, нарочито 1915. године, чиме су информативно „покрили” управо период у којем је Србији због избијања тифуса, као и касније због повлачења ка Крфу, била неопходна помоћ која је обезбеђена и пропагандним радом ових добровољаца. Напоменуто неке од њих: Штгценегер<sup>7</sup> 1915/1916/1917; Тинховен<sup>8</sup> 1915/1918; Санд<sup>9</sup> 1916;

<sup>7</sup> Catharina Sturzenegger (1854–1929), швајцарска новинарка, првобитно приспела у Србију као добровољац Црвеног крста.

<sup>8</sup> Arius van Tienhoven (1886–1965), холандски хирург.

<sup>9</sup> Flora Sandes (1876–1956), првобитно приспела у Србију као британска болничарка.

Конс<sup>10</sup> 1916, Барби<sup>11</sup> 1916, Рид<sup>12</sup> 1916, као и руског новинара, сликара и фотографа Александра Самсона Чернова и извештача и фотографа француских новина Ристу Марјановића. Чланци о Србији, дневнички записи и изложбе имали су два циља – да подстакну прикупљање помоћи за Србију и да се на примеру „јунаштва мале Србије” мобилише сопствено становништво на рат против Централних сила. Неколико оних новина, примарно оних издаваних у САД, пропагирале су идеју југословенства, попут Американског Србобрана из Питсбурга.

*Дискурзивне макро и микро стѐраиџеије аустроугарске и српске пропаганде*

Текстуални корпус који се састоји од аустроугарских написа и извештаја о Србима и са српског фронта, као и српских написа и извештаја о Аустроугарској обухвата следеће периоде: 1) анексиона криза (1908); 2) балкански ратови (1912–1913); 3) Сарајевски атентат и јулска криза (28. 6. – 28. 7. 1914); 4) објава рата и први поход на Србију (28. 7. – 15. 12. 1914); 5) окупација Србије (јесен 1915 – 1918); 6) крај рата (1918) и 7) стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1919–1922). У овом раду тежиште је стављено на 3) и 4) период, који најјасније приказују последње пропагандног деловања обе земље. При томе је дејство пропаганде посебно анализирано са аспекта питања неопходности за улазак у рат, затим кривиче за отпочињање рата, одговорности за репресалије над српским цивилним становништвом, питање лојалности Јужних Словена Монархије, те тзв. *културне мисије* Монархије у Србији.

У аустроугарској пропаганди разликујемо ону која је окренута према становницима Краљевине Србије од оне која се односи на Србе из Монархије. У обе категорије Срби се представљају као *шизматичници*, које предводе *необразовани* и *жествени свештеници*, као *народ неразвијене културе*, *јодмукао*, *дрзак*, *жрб*, *безобразан*, *лицемеран*, *корумпиран*, народ без карактера, *јо љироди убица*, а Краљевина Србија као *варварска*, *заостала земља краљеубица* и *мучких убица*. Карактеристике Срба као краљеубица и мучких убица настаје на основу реалног догађаја – мајског пуча из 1903. у којем су српски официри убили краља Александра Обреновића

<sup>10</sup> Paul Fortier Jones (1892–1940), амерички новинар.

<sup>11</sup> Henry Barby (1876–1935), француски новинар и књижевник.

<sup>12</sup> John Reed (1887–1920), амерички новинар и публициста.

и краљицу Драгу. Генерализацијом, која је карактеристична за формирање стереотипа, атрибуту који су се првобитно односили на групу српских официра, учесника у пучу, бивају временом приписани целом српском народу. У пропаганди усмереној према Србима Монархије уз наведене атрибуте долази и аспект *незахвалности* и *неоданости* цару и домовини.



Једна од основних карактеристика језичког израза пропаганде у међунационалним сукобима уопште је изражена употреба хомогеног националног „ми” који стоји наспрам националног „они” за означавање противника, као и прегодно наведених устаљених позитивних и негативних атрибута који маркирају ове категорије. У штампи под цензуром Ратног пресбирова уочавају се у погледу на пропагандне текстове који се односе на Србију следеће „ми” референтне категорије: 1) МИ: царско-краљевска војска, влада, цар и народ Аустроугарске; 2) МИ: царско-краљевска војска; 3) МИ: савезници: Аустроугарска, Немачка, Османско царство и Бугарска; 4) МИ: савезници: Аустроугарска и Немачка; 5) МИ: хрватски војници и царско-краљевска војска и обрнуто; 6) МИ: Хрвати: војници и народ; 7) МИ: војници Босне и Херцеговине и царско-краљевска војска и обрнуто; 8) МИ: Бошњаци: војници и становништво Босне и Херцеговине. Од референтне категорије „ОНИ” уочавају се: 1) ОНИ: Антанга и Краљевина Србија; 2) ОНИ: војска Краљевине Србије; 3) ОНИ: Срби из Аустроугарске; 4) ОНИ: краљ и влада; 5) ОНИ: краљ, влада и војна команда; 6) ОНИ: краљ, влада, војна команда и становници Краљевине Србије; 7) ОНИ: становници Краљевине Србије и Срби из Аустроугарске. Стратегијом генерализације, понављањем стереотипа и референцама

укључивања и искључивања (МИ – ОНИ; НАШ – НИХОВ) спроводи се језичка реализација пропаганде.

У месец дана од Сарајевског атентата до избијања рата у дипломатским круговима и европским медијима доминирала је тема означавања кривца за настали сукоб који прети да доведе до избијања рата. Конфликти на дипломатском нивоу који су преносени путем медија базирају се на оптужби да је Краљевина Србија била умешана у организовање атентата. Аустроугарска је при томе налазила подршку у Немачкој, а Србија у Русији. Српски посланик Јовановић шаље 3. јула Николи Пашићу допис из Беча:

„У разговору са првим Начелником Министарства Иностранних Дела, а поводом сарајевског атентата, барон Макијо јер врло оштро нападао штампу београдску и њено писање [...] Казао сам да је штампа код нас потпуно слободна и да због тога често и приватни и Влада страдају; [...] У овом случају, рекао сам, дала је повод аустријска и угарска штампа, коју заједничка влада има у рукама. Зар ево две године готово сва аустријска и угарска штампа не задају Србима и Србији ударце, вређајући најосетљивија места? [...] Па ето, и данас; догодио се онај страшни злочин и овде се шаљу у свет телеграма да оптуже цео српски народ и Србију, као да су они умешани у одвратни сарајевски атентат. Сви монархијски листови у том правцу пишу. [...] Мени изгледа од првог часа, рекао сам, да се намерно доводила народност атентатора у везу са Београдом, како би остао утисак да је злочин спремила Србија. Мени је упало у очи то одмах, јер сам знао, да се до сад за Србе у Босни говорило „Бошњаци“, „босански језик“, „православни из Босне“ а сад се каже атентатор је „Србин“, али не и да је из Босне, и да је аустријски поданик. [...]” (Дипломатска преписка, Ниш, 1914, бр. 12, 12f.)

Јулска криза доживљава кулминацију подношењем аустроугарског ултиматума Србији (25. јула) и српског одговора који следи након 48 сати. Прва тачка ултиматума односи се на захтев за сузбијање српске пропаганде:

„[Краљевска Влада се обавезује] да забрани сваку публикацију којом се изазива мржња и презирање Монархије и чија је општа тежња упућена против територијалног интегритета Аустроугарске.”<sup>13</sup>

<sup>13</sup> Цит. по Илић Марковић 2014: 115.

Србија се у првој тачки одговора на ултиматум на то обавезује:

„Краљевска Српска Влада се обавезује у првом редовном сазиву Народне Скупштине унети одредбу у закон о штампи којом се најстроже казни изазивање мржње и презирање Монархије, као и сваки напис коме је општа тежња управљена против територијалног интегритета Аустроугарске. Она прима на се да приликом измена уставних, које су блиске, изведе измену члана 22. Устава тако, да се горепомнуте публикације могу и конфисковати што сад не може бити по категоричној одредби члана 22. Устава.”<sup>14</sup>

Мобилизација против Србије отпочиње у штампи деценијама пре рата. У њој се учесталије од периода анексионе кризе појављују бројни негативни стереотипи о Србима и Србији. Негативно извештавање о Аустрији доминира у српској штампи. Неретке су оптужбе о „лажним извештајима” о *дружме* у штампи обе земље.

„Аустријске измишљотине. – Све што је аустријска штампа јавила последњих дана о Србији гола је лаж. – Готово сви бечки листови, па чак и полуванични, пуни су последњих дана, најнижих денунцијација и фантастичних лажи, које се стварају само због тога да се Србија компромитује, да се Београд представи као поприште анархистичких нерета и да се на тај начин оправдају мере, које Аустрија спрема да предузме према Србији и Србима у својој монархији.” (*Политика*, 1909/02/03: 2)

До заоштравања долази у периоду јулске кризе са циљем да се код сопственог становништва оформи јасна слика о *непријатељу* и да га припреми на *моћући, нежељећи и неизбежан* рат. На пример једног од тих чланака, у којем у апелативном стилу долази до сигнификантне концентрације стереотипа, даћемо приказ пропагандних стратегија и језичких реализација. Чланак је објављен у регионалним новинама општине Егенберг (данас део Граца) у Штајерској и обилује пропагандним мотивима. У циљу идентификовања „већ познатог непријатеља” аутор апелује на предзнање и искуство читаоца, истичући различитост како српског језика тако и културе, историје и религије Срба у односу на остале Јужне Словене Монархије. Употребљени стереотипи црпе снагу из наглашавања и вишеструког понављања различитости, што интендира

<sup>14</sup> Цит. по Илић Марковић 2014: 119.

блискост једних (Хрвата, мухамеданских Јужних Словена и Срба из Црне Горе и Херцеговине) и искључивање других (Срба из Краљевине Србије и осталих делова Монархије). У уводу овог чланка који се састоји од 787 речи, говори се о „једном народу истог језика, [...] Србо-Хрватима“ да би се у наставку аутор у потпуности посветио „непремостивим разликама у карактерима унутар једног народа“<sup>15</sup>.

<sup>15</sup> Die Serben. Originalbericht von Dr. N.

Kroatien, Dalmatien, ein Teil Südungarns, Bosnien und Herzegowina in Österreich, dann Serbien, Montenegro und einige angrenzende Gebiete des früheren türkischen Reiches werden von einem Volke mit genau derselben Sprache, aber mit zwei Namen bewohnt: es sind dies die Serbo-Kroaten. Der Unterschied zwischen Serben und Kroaten liegt, wie eben gesagt, nicht in der Sprache, welche beiden Völkern (wenn man so sagen darf) gemeinsam ist, sondern lediglich in der Religion. Der Serbe ist schismatisch, bedient sich der dem russischen ähnlichen Kiryllitschenschrift und hat beweihte Priester. Der Kroat ist katholisch, gebraucht unser lateinisches Alphabet und wird von unbeweihten Priestern seelsorglich betreut.

In Dalmatien, Kroatien, Slawonien ist das katholische Kroatentum stark dem schismatischen Serbentum überlegen. Umgekehrt ist Herzegowina fast ausschließlich serbisch, Bosnien überwiegend. Überhaupt sind die Katholiken Bosniens gegen die Serben und Türken numerisch die schwächsten und waren es bis vor wenigen Jahren auch politisch. Denn die frühere bosnische Verwaltung nach der Okkupation hat offenkundig und systematisch die Serben und Mohammedaner begünstigt und die immer Österreich treuen Katholiken an die Wand gedrückt, bis ihr die Ereignisse der letzten Jahre die Augen aufgetan. Der gegenwärtige Landeschef in Bosnien Potiorek ist selbst gut katholisch und ein Freund der Katholiken.

Es ist fast unglaublich, welche klufartige Verschiedenheit der Charaktere innerhalb eines Volkes sich besonders am Balkan durch die Verschiedenheit der Religion hat ausbilden können. Es ist dies vielleicht nur dadurch zu erklären, weil gerade am Balkan für die Christen die Religion seit Jahrhunderten das einzige Bildungs- und Kulturmittel bildete. Während der katholische Kroat (und seit der Okkupation selbst der mohammedanische Südslawe im ganzen einfach, gerade und gutmütig ist, gilt (mit Ausnahme des Herzegowinas und Montenegros, deren Volk ebenfalls sehr gradherzig sein soll) von den Serben das gerade Gegenteil.

Der Schreiber dieser Zeilen hat vor nicht langer Zeit fast ein halbes Jahr in diesen Gegenden gelebt und mit großem Interesse die dortigen Verhältnisse verfolgt. In dieser Zeit hat er über die Serben von keiner Seite, ob es nun Kroaten oder Deutsche, Magyaren oder Böhmen, einfache Leute oder Gebildete waren, auch nicht ein Wort der Sympathie und des Lobes gehört. Alle klagten dagegen über die Serben als über ein treuloses, anmaßendes, intrigantes, charakterloses, rohes und innerlich korruptes Volk, das niemand liebte, dem jeder gerne auszuweichen trachtete. Den Katholiken haßt der Serbe fast mehr als den Türken. „Die Türken jagen wir nach Mekka und die Katholiken sperren wir in Rom ein, dann sind wir die Herren,“ soll ein Sprichwort der Balkanserben sein. Und ein langjähriger Beobachter dieses Volkes erzählte mir, daß ein Serbe gerne zwanzig Kronen verliert, wenn er nur einen „Schwaba“ (Katholiken) um fünf Kronen prellen kann. Politisch gravitieren sie alle mehr oder weniger offen nach Belgrad, welches jährlich Millionen dazu verwendet (wie mir ein Eingeweihter erzählt hat, um den großserbischen Gedanken möglichst weit und möglichst tief zu propagieren.

**стратегија 1:** идентификовање повезаности хрватске и аустријске културе

**језичка реализација:** кроз вишеструко понављање придева „католички“ (10 X) и имице „католик“ у односу на:

**A1. религију уопште:** „католички свештеник“ (4 X), „католичка црква“, „веома католички“;

**A2. религију у односу на нацију:** „Хрват је католик“, „католичко хрватство“, „католички Хрват“, „католици Босне“, „Аустрији верни Хрвати“;

**Б. писмо:** „Хрват се користи нашим латиничним писмом“;

**В. карактер:** „католички Хрват је [...] све у свему једноставан, исправан и добронамеран“.

**стратегија 2:** наглашавање различитости Срба

**језичка реализација:** путем приписивања негативних стереотипних особености:

Wieso es kommen konnte, daß der serbische Charakter zum Unterschiede vom kroatischen so korrupt wurde? Zum Teil ist ja die schismatische Religion schon von Anfang an seit ihrem Stifter Photing auf Ränke und Falschheiten gegründet. Von jeher hat es daher geheißen... „græca fides, nulla fides, griechische (schismatische) Treue ist auf Sand gebaut. Dann konnte sich seit Jahrhunderten bis auf heute der schismatische Pope mit dem katholischen Priester gar nicht messen. Nicht in Bezug auf das Wissen, wird ja noch heute z. B. in Serbien der Pope einfach vom Plüge hinweggenommen und nach wenig monatlichem Drill zum Priester geweiht, ein Vorgang, der vor der Okkupation auch in Bosnien und Herzegowina maßgebend war. Wie ganz anders verhält sich hier die katholische Kirche, überall, zu allen Zeiten! Es verträgt der Pope nicht den Vergleich mit dem katholischen Priester, wenn man den persönlichen Idealismus derselben ins Auge faßt, mag nun vom Franziskanerpater die Rede sein, der früher dort der einzige Seelsorger war, oder auch vom Welpriester, der seit den neueren Zeiten in guten Jesuitenschulen tüchtig gebildet, charaktervoll erzen, mehr und mehr in der Seelsorge sich geltend macht. Und ebenso ist es mit dieser Seelsorge selbst. Der Pope predigt fast nie, der katholische Priester ist verpflichtet, jeden Sonn- und Feiertag das Wort Gottes zu verkünden. Der Pope treibt vielfach Handel, um sich Einkünfte zu verschaffen, denkt an Frau und Kind, der katholische Priester lebt nur für seine Pfarngemeinde. Und auch wo der Pope (wie in Bosnien und Herzegowina seit der Okkupation) gebildet ist und zum Volke sprechen darf, sind seine Reden fast ausschließlich politischen Inhalts, wie man mir gesagt hat, chauvinistisch, großserbisch. Sogar von einem „serbischen Gott“ soll bei den Serben gesprochen und an ihn geglaubt werden.

Und dieses Volk, innerlich korrupt, aber nach außen fanatisch für seine politischen Ideale eingenommen, gewinnt immer mehr an Macht und Einfluß in den südlichen Teilen unserer Monarchie zum unwiederbringlichen Schaden des Reiches selbst und auch der katholischen Sache. Und leider nicht ohne Schuld Österreichs selbst: (Eggenberger Zeitung, 1914/7/10: 1-2).

**А. религија:** „Србин је шизматик“, „има жењене свештенике“, „шизматичко српство“, „шизматичка религија“, „поп је шизматик“, „поп је једноставно покулљен са њиве“, „поп скоро никада не проповеда“, „код Срба је чак реч о некаквом српском богу у којег верују“;

**Б. писмо:** „[Србин] се служи руском писму сличној ћирилици“;

**В. карактер:** „Срби [су] неверан, дрзак, интригантан, сиров и у души коруптан народ без карактера.“

**стратегија 3:** инсценирање опасности кроз конструисања различитости између Срба и Хрвата

**језичка реализација:** путем директног поређења:

**А. религија:** „Хрват је католик – Србин је шизматик“, „О Хрвату се старају нежењени свештеници – Србин има жењене свештенике“, „поп шизматик се не може никако мерити са католичким свештеником“, „[Фрањевци] су вредно образовани и васпитани у високом карактеру – поп је једноставно покулљен са њиве“;

**Б. писмо:** „Хрват користи наше латинично писмо – Србин се служи руском писму сличној ћирилици“;

**В. карактер:** „Хрват је [...] све у свему једноставан, исправан и добронамеран – Србин је неверан, дрзак, интригантан, сиров и у души коруптан народ без карактера.“

Свакако најпроминентнији пример утицајне снаге пропаганде путем језичког израза је паролна настала такође у доба јулске кризе „Србија мора умрети“ („*Serbien muss sterben*“). Парола је уз илустрацију ширена као плакат и разгледница и исписивана на вагонима војних транспорта. Пропаганда против Срба доживљава кулминацију избијањем рата. Као реакција на одговор српске владе на ултиматум, аустријска штампа јавља: „Ретко је рат био толико популаран као што је то ова казнена експедиција против дрских Срба“ (*Deutsches Volksblatt*, 1914/07/27: 6). Отпочиње „казнена експедиција, коју Аустрија због свог самоочувања није могла више да одлаже“ (*Neuigkeits Welt Blatt*, 1914/07/29: 2).

Није се само путем садржаја извештаја формирала свест јавности у новоокупираним областима већ задирањем и у саму језичку норму српског језика: укидањем ћирилице и променом језичког израза (лексика, синтакса, увођење ијекавског у Србију) и његовог назива у окупираним областима.

Језик администрације у Србији под окупацијом био је немачки, а језик штампе, школства и комуникације са грађанством означаван је српскохрватски, као и у Босни и Херцеговини. У Црној Гори је назив језика промењен у хрватски као и у Хрватској. Основни медиј за спровођење пропаганде биле су окупацијске новине – у Србији *Belgrader Nachrichten / Beogradске novine*, а у Црној Гори *Cetinje Zeitung / Cetinjske novine*, које су подлегале наложима и строгој цензури Ратног преписиоа, који је за уреднике постављао своје сараднике – новинаре и књижевнике из Аустрије, Угарске и Хрватске. Садржаји су били подешени за становништво окупираних области и у њима не постоји ниједан чланак који би се могао окарактерисати као пропагандно неутралан. Из практичних разлога наредбе су истицане ћириличним плакатима, а из пропагандних разлога је повремено штампан пољопривредни додатак ћириличним писмом и продаван је по нижој цени. О разлицима за то пише шеф Војне команде Србије:

„То је требало да служи као пропаганда. Преко патрола једног хрватског додобрашког батаљона многи примерци доспевали су ноћу на македонски фронт до српских ровова и будили код њих чежњу за повратком кући и на неке и утицали да пребегну. [...] Путем овог листа сазнавали су јадни српски војници какво је заиста стање у њиховој вољеној домовини.“ (Kerchnawe 1928: 254)

Да забрана ћирице и промена језичког израза у Србији не води жељеном ефекту уочено је већ на почетку окупације:

„Тако је Врховна војна команда [...] почетком 1916. забранила употребу ћирилице. Може свако имати своје мишљење о сврсисходности овог писма које је свакако служило и као агитационо средство, али је сигурно да је оваква одлука нанела бескорисну увреду јер корист није била већа од штете, пошто је ова забрана за сваког Србина који национално размишља представљала повреду његових националних осећања.“ (Kerchnawe 1928: 65) „Да забрана ћирилице није била ни од какве користи било је одмах јасно и гувернеру и мени и цивилном комесару, а и Врховна војна команда је то уочила. Изричито повлачење је ипак било немогуће јер би Срби то погрешно протумачили као наш страх и слабост.“ (Kerchnawe 1928:253)

Један од битних пропагандних задатака ових новина на почетку окупације био је да привуче становнике који су у јесен 1915.

избегли из Србије да се врате. У сваком броју првих месеци извештавано је о повратку становништва, нарочито о повратку професора, књижевника, министара и осталих јавних личности.

Задатак окупационе пропаганде био је и да се „нова власт“ у Србији и Црној Гори представи као „пријатељ“, „спасилац“ и „доносилац културе“. При упоређивању садржаја прилога у немачком и српскохрватском издању окупационих београдских новина упада у очи различито формулисање и различита тежишта у чланцима који се баве културом. У додатку издања од 23. јануара 1916. у оба издања објављен је чланак о културном развоју Србије. У немачком издању наслов и почетак гласе: „Културно-историјско из Србије – Данас тешко да се може и поверовати с каквим тешкоћама су најпримитивнија културна достигнућа запада допрла до Србије.“ (*Belgrader Nachrichten*, 1916/01/23, 5). У српскохрватском издању и наслов и увод одступају:

„Kako je „kultura“<sup>16</sup> donijeta u Srbiju. – Danas nam izgleda gotovo nevjerovatno sa kakvim je teškoćama pučanstvo u Srbiji prelazilo iz nekulturnog doba u fazu kolike-tolike civilizacije. Nevjerovatno se sporo prenosila jedna po jedna stvar, jedan po jedan predmet, koje su kulturni narodi već usvojili i upotrebljavali.“ (*Beogradske novine*, 1916/01/23, 3)

У културној рубрици доминирају прилози о добрим односима Аустроугарске и Србије кроз историју. Беч се истиче као центар развоја српске културе. Позитивне особине династије Обреновића и њена аустрофилна политика истицање су на рачун негативних особина русофилне династије Карађорђевића. Подсећање на заједничку прошлост у којој је „Аустрија Србији увек пружала помоћ“, имало је за циљ стварање позитивне свести о заједничкој будућности.

Пропаганда ових новина се огледала и у приметно честим чланцима о „одлучној борби за Цара и отаџбину“ и „верности“ војника и официра јужнословенског порекла, „оданих граничара“ попут генерала Светозара Боројевића и Стефана Саркотића<sup>17</sup>.

<sup>16</sup> Наводни знаци преузети из оригинала.

<sup>17</sup> Више о окупационој штампи у Србији у: Илић Марковић 2015б.

Питању лојалност у вишенационалној Хабсбуршкој монархији посвећује се велика пажња у пропаганди од првог дана рата. Управо оданост Јужних Словена цару и Монархији је мотив који пројеваја многим написима и којем се посвећује како аустроугарска тако и српска ратна пропаганда. Од свих Словена најмање поуздања имало се према Србима, „грчко-православнима“, „неуниреним поданицима“, „шизматигцима“, како су најчешће називани.

У аустроугарским листовима, како широм Монархије тако нарочито у Хрватској и Босни и Херцеговини и од 1916. у окупационим листовима у Србији и у Црној Гори, истиче се одлучност Хрвата и Бошњака<sup>19</sup> у борби за цара и отаџбину. Штампана апелује на патриотска осећања и одговорност, а што рат више одмиче све чешће се тематизује дезертерство међу Словенима и доносе примери о њиховом кажњавању.

Срби су мобилисани у аустроугарске трупе и поред сталне сумње у њихову лојалност. Њихова преданост и одлучност у борби, њихова традиционална оданост цару и аустроугарској отаџбини перманентна је тема у штампи. Војници и официри српског порекла истичани су као *храбри војвојци Граничара*. Ови садржаји су додавани чланцима о борбама аустроугарских трупа нарочито у окупационим листовима Србије и Црне Горе, већ објављеним у новинама у Аустрији и Угарској.

„Врховна реч, укоренења у души полетне младости, пружа се од срца до срца и сада се из напетих прса пролама узвик радости и одзвања од батаљона до батаљона: ‘Ура! – Ура! – Ево нас граничара!’ На свим фронтovima су наново доказали своју славу. Ко не зна за храбре потомке Тренкових пандура?“ (*Cetinje Zeitung*, 1916/08/17: 2)

<sup>18</sup> Уп. Илић Марковић 2017.

<sup>19</sup> Термин *Бошњак* је у Монархији неофицијално употребљаван за означавање становника Босне и касније босанско-херцеговачких трупа у којима је служило целокупно становништво Босне и Херцеговине, без обзира на религију и националну припадност – муслиманско становништво, Хрвати, Срби и Јевреји. У јавности су ове трупе поимане углавном као трупе са војницима исламске вероисповести, што је било условљено и тиме што су сви носили сиви фес као део униформе (више о *Бошњацима* царско-краљевске војске у: Schachinger 1989; Neumayer/Schmiedl 2008).

Уз штампе у новоокупираним областима ови садржаји се налазе у већем обиму и у новинама Хрватске и Босне и Херцеговине. Загребачки дневни лист *Novosti* извештава о „неуобичајеној почести” коју је цар указао 42. пешадијској дивизији:

„Превишње одликовање 'Vražje divizije' – Јutrašnji број 'Narodnih Novina' donosi ovu radosnu vijest: [...] – Duboko ganut, hvalim Mojoj valjanog 42. domobranskoj pješачкој diviziji na čestitici, poslanoj s bojnog polja, koja zasnjeđuje stari prokušani duh. Neka Vas sve vodi Božji blagoslov do pobjede. Franjo Josip m.p. – Budući da obično na sve čestitke odgovara u ime Njegovog Veličanstva krilni pobočnik grof Paar, ovaj je vlastoručni Provišnji odgovor osobita počast našim hrabrim domobrancima, kakvom se ne može došad pohvaliti ni jedna četa austro-ugarske monarhije. [...] a mi čestitamo [...] i čitavoј 'vražjoj diviziji', koja je osvjetlila lice na bojnog polju ne samo sebi, već i svim Hrvatima. (*Novosti*, 1914/10/11: 20f.)

Аустроугарска штампа нашла се пред нарочито тешким задатком у јесен 1914. Нашавши се између захтева државне и војне цензуре, бурних реакција светске јавности и потребе да сопствено становништво извести о великим губицима на српском фронту, продору трупа на тло Аустроугарске и обрачуна војске са цивилним становништвом у Мачви, Подрињу и Срему, било је потребно велико умеће да би се написао чланак који би колико-толико дао оправдања. Србија и изнад свега штампа њених савезника, јер су у том периоду због борби српски листови ретко излазили, оптуживали су аустроугарску штампу за лаж. Ова се опет објављујући критичке коментаре на одабране пасаже из штампе противника супротстављала таквим изјавима, настојећи да примерима оповргне написане и докаже да страна штампа доноси циљно нетачне информације у циљу дискредитовања аустроугарских трупа. При томе је од највећег значаја било код сопственог становништва истаћи неопходност таквог поступка и према сопственим поданицима.

Питање борбене готовости монархијских Срба и оданости Јужних Словена је тема присутна и у српској штампи и пропагандним брошурама од прве године рата, као и у дневницима, мемоарима и књижевним делима њихових учесника. С једне стране представљани су као жртве Аустроугарске монархије тиме што се писало о *искоришћавању Јужних Словена*.<sup>20</sup> С друге стране

<sup>20</sup> Нпр. у владиној брошури „Аустро-Угарска против својих поданика” Михајла Топлице, објављеној у Нишу 1915. и исте године прештампаној на

важили су за издајнике и писало се о *разочарењу у браћу са друге обале Дрине, Саве и Дунава*.

Доношењем Нишке декларације у новембру 1914. Влада Краљевине Србије декларисала је улазак српске војске у борбу за уједињење:

„Наша млада и мала војска, чувајући леп глас који је стекла лањске и преклањске године, стала је сад достојно уза славне, многомилионе и старе војске великих народа, наших савезника, који с нама заједно воде борбу за ствар правде и слободе. То нам је историјска тековина, чији ће се велики значај сагледати и правилно оценити истом на свршетку ових мучних ратних дана.” (*Српске новине*, бр. 282, 25.11/8.12, 1914, Ниш)

У државној штампи се од тог времена повремено појављују чланци који имају за циљ да међу становништвом Србије пропагирају идеју о заједништву народа и уједињењу. Ово се показало као веома тежак задатак јер су и код војске и цивила била свежа сећања на масакре над цивилним становништвом у Мачви и Јадру које су у лето и јесен 1914. починиле аустроугарске трупе, састављене великим делом од војника и официра јужнословенског порекла. Након окончања борби 1915. отпочиње у Краљевској државној штампарији у Нишу штампање пропагандних брошура о југословенском питању: Стојан Стојановић, *Шта хоће Србија?*; Јован Бањанин, *Хрвати и Мађари. Мађарска јолишника и рај*; Јевто Дедијер, *Далмација*; Тихомир Ђорђевић/Јован Бањанин, *Јужнословенски односи / Јужни Словени у Аустро-Угарској и рај*; Милостислав Бартулица, *Нова хрватска омладина*; Фрањо Потоћнак, *Југословенско питање*; Миливој Павловић, *Наша нација. Језик и етничка синџеза*; „Хрват из Бановине”, *Хрвати и уједињење*; М. Костић, *О Словенцима*; М. Марјановић, *Културне шенденције Југословена* итд. Карактеристично за ову едицију је то да се у њој већ употребљава и заједнички етнимом „Југословени” и говори о „нашој нацији” што је била јасна политичка порука. Садржајем обрађује војне, али и културне и историјске аспекте о Србима, Хрватима и Словенцима уз наглашавања заједништва. Након тешких губитака у првим месецима рата и тифуса који је односно нове жртве, Србија још није била спремна за ову идеју. За разлику

иницијативу Михајла Пупина у Њујорку – у циљу мобилизације добровољаца југословенског порекла из САД.

од Јужних Словена Монархије који су били под утицајем аустро-славизма и илирског покрета и којима је идеја о културном и политичком јединству била блиска, у Србији јој је био наклоњен само један део градског становништва<sup>21</sup>, а међу њима примарно интелектуалци. Зато су од стране шефа Ратног пресбирео историчара Слободана Јовановића, који је био наклоњен идеји Југословенства, као аутори ових пропагандних брошура ангажовани углавном интелектуалци из Хрватске и Војводине, а међу њима чланови и симпатизанти Југословенског комитета који су се налазили у иностранству. Један од аутора је и предатни уредник српског листа Србобран из Загреба и посланик у Хрватском сабору, резервни официр аустроугарске војске Јован Бањанин, који је заробљен у Србији 1914, када прелази на страну Краљевине Србије (уп. *Политика*, 1914/12/08 (12/21): 1).

За ширење ове идеје на тлу Србије није остало много времена. У октобру 1915. Србија је окупирана, влада, краљ и војска се повлаче на Крф, одакле је са различитим интензитетом, а под окриљем Ратног пресбирео и његовом делатношћу путем новина, предавања, позоришних представа и др., ширена идеја о уједињењу. Крфска декларација 1917. је један од резултата спровођене пропаганде од стране Ратног пресбирео Србије и *Југословенског комитета*, који је тиме стао у опозицију према одлукама *Мајске декларације* донесене од јужнословенских политичара Монархије окупљених у *Југословенском клубу*, а која је имала за циљ одвајање „Словенаца, Хрвата и Срба“ у „самостално, од свакога господства туђих народа слободно и на демократској подлози основано државно тијело“ (Šišić 1920: 94).

#### *Катихоризација језичког израза аустројерско-угарске и српске рајине пропаганде*

Ослањајући се на Понсонбијеву анализу (Ponsonby 1928) о пропагандној лажи у Првом светском рату, пропагандни израз Аустроугарске монархије и Краљевине Србије, који није део његове анализе, систематизовали смо у следећих десет категорија. Док је првих осам категорија заступљено и у српском и у аустроугарском пропагандом изразу, код тематизације појалности Јужних

Словена долази до раслојавања пропагандног деловања, а 10. категорија је специфична само за аустроугарску пропаганду. При категоризацији смо се управљали према примени стереотипа који су у чланцима употребљавани у циљу ширења и формирања једнообразног мишљења код војника и цивила. Поједностављен израз омогућавао је оријентацију за сопствено деловање и схватање стварности (уп. Lippmann 1922; Schäfer 1994). Свака категорија је поткрепљена цитатима из пропагандног корпуса обе земље.

#### **1) Непријатељска пропаганда се служи лажима.** Аустроугарска монархија:

„Српска Влада [...] тврди да је аустроугарска Главна команда [...] наложила да се униште усеви на пољима, запале села, убију или заробе становници. [...] Јасно је шта је српска страна овим свесно лажним представљањем намеравала да постигне [...]“ (*Reichspost*, 1914/08/25: 4)

„Ови подухвати су се завршили читавим низом тешких пораза српске војске што Србе није спречило да свет обавештавају о својим српским победама над нашим трупима. Јасно нам је: где су велике лажи не смеју ни мале да изостану. А Србија се сматра обавезном да се на овом пољу потврди победничким лажима нарочито великог калибра.“ (*Reichspost*, 1914/9/17: 3)

#### Краљевина Србија:

„[...] Али када се цео свет згрозио над тим дивљаштвима, они су почели да се бране. Без стиди и зазора бели листови тврде, како су њихови официри и војници убијали српске жене и децу зато што су се те жене и деца борили са оружјем у руци против њих! [...] Кад су већ починили најгнусније злочине, шта их кошта да чине нешто мање: да лажу!“ (*Политика*, 1914/09/07: 1).

„Аустројанци нису никада престајали да о Србији протурјају лажне вести, да је цртају најгорим бојама и називају свакојаким именима. Овога пута, после ове њихове катастрофе, ми ћемо им уштедети труд да сами проналазе ново име за Србију и нудимо им једно, које они неће заборавити: Србија је гробница аустројерске војске.“ (*Рајини дневник*, 1914/12/01 (12/14): 2)

„Аустроја уочи своје смрти уверава свет како је невинна. — У последње време Немачка и Аустрија покушавају свима средствима да задобију европско јавно мишљење, представљајући догађаје у потпуно лажној светлости. Тако бечки кабинет покушава да створи

<sup>21</sup> 13,1% од укупног становништва Србије по попису 1910. године (Sundhausen 2005: 195).

утицај, као да је Аустрија изразила своју готовост, не само да поштује интегритет Србије, него и њена суверена права. Колико ово тврђење не одговара истини, види се из тога, што је Аустрија одбила да из својих захтева, које је упутила Србији, изостави оне, који уништавају њену независност.” (*Политика*, 1914/07/24 (08/05): 2)

„Како лажу! Аустријанци лажу о рату на Дунаву. [...] Према прогнозама пештанских и бечких кривоносних новинара и аустријских ђенералштаблера, аустријски пукови требали су већ давно бити не у Нишу и Скопљу него већ у Солуну. Међутим, они још непрестано чамају с оне стране Саве и Дунава.” (*Политика*, 1914/07/23 (08/05): 1)

## 2) Ми нисмо криви за избијање рата.

Аустроугарска монархија:

„Ми не желимо рат, ми желимо мир [...] Ако је икада било праведног рата онда је то овај јер је једини који није само стриктно праван већ испуњава и ригорозне моралне захтеве.” (*Neue Freie Presse*, 1914/07/29: 6)

„Српска династија Карађорђевића је непосредно узроковала да се тренутно цела Европа налази у пламену.” (*Salzburger Volksblatt*, 1914/11/18: 3)

Краљевина Србија:

„Али ако смо ми далеко од овог зла били, ми се од тога зла морамо бранити, кад нам је с намером наметнуто. [...] Наша је ствар праведна. Сви су беспристрасни фактори признали да је Србија била предусретљива и помирљива.” (Престона беседа на отварању Народне скупштине у Нишу 14/27. јула 1914)

## 3) Ми водимо одбрамбени рат

Аустроугарска монархија:

„[...] познато је да овај рат наметнут обема централним силама, да они воде одбрамбени рат за опстанак, а не осветнички или освајачки рат, те да га воде потпуно праведно и при томе се нису оглушили о Права народа нити починили било какву нечовечност. Чак и своје право на освету једва да примењују, а тако често изречену оптужбу да су варвари схватају као чисти исказ безумне мржње и беса.” (*Reichspost*, 1914/11/14: 9)

„Ако и поред свих напора социјалдемократије дође до рата, онда свака нација мора своју кожу чувати како боље може. Тиме

важи за социјалдемократију сваке нације исто право или иста обавеза – да узму учешћа у одбрани; ниједна не сме другој због тога замерити. Из тога произлази и следећа обавеза социјалдемократије сваке нације да рат посматра искључиво као одбрамбени, који има за циљ одбрану од непријатеља, а не учешће у његовом кањавању или умањавању.” (*Arbeiter Zeitung*, 1914/10/08: 2)

Краљевина Србија:

„[...] ми се од тога зла морамо бранити [...]” (Престона беседа на отварању Народне Скупштине у Нишу 14/27. јула 1914)

„На свету нема светије дужности него што је одбрана своје нације и вере, од одбране свога огњишта, својих старих и нејаких. С тога, а с вером у Бога, у његову правду и милост појмимо напред, уверени у победу и украсимо наше заставе новим ловорикама. [...] У бој за слободу и независност Српског Народа!” (*Политика*, 1914/07/25 (08/07): 1 – Ратна прокламација врховног команданта престолонаследника Александра)

„Званични кругови у Србији ни мислили на то нису. То је знак да Србија ни њени пријатељи нису ни творци ни изазивачи европског рата. [...] Немачка, односно цар Вилем лично, хтела је да ратује а он је сам творац европског рата. Он ће у историји бити обележен као насртљивац као главни виновник великих жртава. [...] Утврђено је ко је творац и ко је изазивач европског рата. Према томе, ми и наши пријатељи налазимо се у положају нападнутог. Право на одбрану је нашој страни било и остало.” (*Правда*, 1914/08/03/ (08/16): 1)

## 4) Ми водимо праведну борбу

Аустроугарска монархија:

„[Аустрија нас предводи] бранећи нас снажно, јединствено, беспрекорно праведно од неизмерно надмоћног непријатеља који презире смрт — и што је више од свега: Аустрија предводи све народе, стојећи на челу у овим до сада невиђеним данима светске историје, јер овај рат захтева част и обавезу.” (*Reichspost*, 1914/09/15: 1)

„Цео свет зна да нисмо похотни освајачи већ да само желимо да заштитимо своје огњиште од убиства и издаје. Ако се икада могло рећи оно сада, да овај рат, тачније ова казнена експедиција, стоји у знаку мира и служи миру јер има за циљ заштити вечних људских права.” (*Pester Lloyd*, 1914/08/04: 4)

„Аустроугарска води рат само са непријатељском војском, а не са мирољубивим становништвом.“ (*Belgrader Nachrichten*, 1916/02/17: 2)

#### Краљевина Србија:

„Наша је ствар праведна!“ (Престона беседа на отварању Народне Скупштине у Нипу 14/27. јула 1914)

„Возови окићени заставама и зеленилом препуни војника нижу се један за другим из дана у дан из ноћ у ноћ. Војска је весела, раздрагана и раздражена. Ни у првом ни у другом рату нису наши сељаци тако весело полозили у бој као сада. Никада они нису осећали за колико праведну ствар имају да се туку као сада.“ (*Политика*, 1914/07/24 (08/06): 1)

#### 5) Непријатељ је некултуран и зао.

Аустроугарска монархија:

„Није ово никакав рат — не! — само казнена експедиција против једног некултивисаног народа.“ (*Grazer Volksblatt*, 1914/07/25: 1)

„Србин је шизматик, служи се ћириличним писмом сличном руском писму и има жељене свештенике. [...]“ (*Eggenberger Zeitung*, 1914/7/10: 1–2)

„[...] немамо посла само са енергичним противником већ и са сатанским становништвом обузетим ђаволском злобом, становништво које баца бомбе, трује бунаре и из заседе пуца чак и на рањене.“ (*Neue Freie Presse*, 1914/09/09: 2)

#### Краљевина Србија:

„Али ако не може да војнички покори Србију, Аустрија бар за сада може нешто друго и онда то на најдивљачкији начин чини: [...] На митровачкој железничкој станици око стотину сељака и сељанки били су повезани и опкољени густим кордоном жандармерије. Шта су ти људи и те јадне жене згрешиле? И како ли је тек даље ван железничке пруге где нико не види и не чује то дивљаштво?“ (*Политика*, 1914/07/14 (07/27): 2)

#### 6) Исправност нашег поступања је потврђена.

Аустроугарска монархија:

„Рат који Аустрија води је праведан, изнад свега праведан!“<sup>22</sup> (*Reichspost*, 1914/08/25: 4).

„Целокупна берлинска штампа је одлучно стала на страну Аустроугарске. О аустријским захтевима према Србији пишу да су потпуно оправдани. [...] Свеукупан утисак аустроугарског ултиматума се може описати овим речима: Оштро, али праведно.“ (*Neue Freie Presse*, 1914/07/25: 5)

#### Краљевина Србија:

„Русија о аустро-угарском сукобу – Петроград, 21. јула: [...] Таква оптужба целог једног народа за злочин апсурдна је и изазвала је према Србији дубоке симпатије јавног европског мишљења.“ (*Пилемон*, 1914/07/22 (08/04): 1)

„Лондон, 24. децембра: У својој беседи у Горњем Дому лорд Кинекер рекао је: Једна од најдивнијих операција у месецу децембру је дело храбре српске војске.“ (*Пилемон*, 1914/12/27 (1915/01/09): 3)

„Извештаји који су до овога тренутка стигли нашој влади из Петрограда, Париза, Лондона, Атине и Букурешта гласе, да је тамо држање Србије одобрено као потпуно коректно и да се Србија може надати са тих страна пуној помоћи у заштити своје самосталности и свога државног достојанства.“ (*Политика*, 1914/07/14 (07/27): 1)

#### 7) Непријатељ се служи недозвољеним ратним средствима.

Аустроугарска монархија:

„Српска зверства. [...] у досадашњим извештајима са српских ратишта утврђени су разни злочини српског ратовања и повреде међународног права које је починило нахушкано становништво.“ (*Reichspost*, 1914/08/25: 4)

„Овде се наши војници сусрећу са непријатељем у облику подмуклог, фанатичног становништва и нељудске методе српских комитета, разбојничких сподоба обучених у ратним вештинама, можда и надмашују грозоте из такзваног партизанског рата у Француској и Белгији“ (*Reichspost*, 1914/11/11: 1)

„Како се јавља, наложена је истрага о српским злочинима и повреди права народа која је у току. [...] Српске трупе су масакрирале и осакатиле заробљенике и рањенике.“ (*Pilsner Tagblatt*, 1914/08/29: 2)

<sup>22</sup> Речи управо преминулог папе.

## Краљевина Србија:

„Продрићући на непријатељско земљиште преко Саве наше групе сазнају о сваковременим насиљима, која су Аустријанци чинили над тамошњим Србима. Отимачина, обешчашћивања, стрељање били су у последње време свакодневни догађаји у овом местима, која су насељена Србима. [...] Аустријска војска која за месец и по дана није била кадра добити ниједну битку, насиљима неће надокнадити губитке.“ (*Политика*, 1914/09/02 (09/15): 1)

„Аустријске групе прешле су Саву и Дрину са наредбом да врше најкрвочније злочине над нашим становништвом. Официри су у томе предњачили, а војници су се показали достојне слуге старог цара које је оседео у крви и злочинима.“ (*Политика*, 1914/09/07 (09/22): 1)

### 8) Наша војска је успешнија – наши губици су мањи од губитка непријатеља.

#### Аустроугарска монархија:

„Понове је дошао час [...] да одлучним нападом крунимо наше досадашње успехе. [...] Обновљене снаге [...] стојимо наспрам исцрпљеног непријатеља, који је већ одавно зажалио своју лакоумисленост којом нас је приморао да потегнемо мач.“ (*Neue Freie Presse*, 1914/11/09: 5)

„Сви покушаји Срба да пробију наше линије остале су безуспешне, захваљујући задивљујућем држању наших трупа, које су полетно кренуле на непријатеља. Српске трупе које су упале у Срем претрпеле су катастрофалан пораз. Број погинулих Срба је веома висок и вероватно је и број од три хиљаде прениска процена њихових губитака.“ (*Neue Freie Presse*, 1914/09/17: 2–3; *Arbeiterzeitung*, 1914/09/17: 1; *Reichspost*, 1914/09/17: 3. ...)

„У потпуности десетковани [Срби] су се повукли, а у 5 сати поподне је након једанаестосатне борбе заузета српска обала и српске трупе протеране у унутрашњост земље. Наши губици су безначајни. Заробљено је много Срба.“ (*Grazer Mittags-Zeitung*, 1914/09/22: 1)

## Краљевина Србија:

„[...] наставиле су се, у току идућих неколико дана врло крваве борбе. Знатно појачан из позадине, непријатељ је са крајњим

напрезањем снаге покушао, да поново овлада доминирајућим тачкама на Гучеву. [...] Са огромним губицима непријатељ је увек био одбијен и све тачке дефинитивно су остале у нашим рукама. [...] Непријатељ је потпуно малаксао и његова даља акција укочена је [...]“ (*Пилемонт*, 1914/10/2(15): 2)

„На целом фронту код Јадра Аустријанци су потучени до ногу. Остаци разбијених аустријских корпуса пребачени су преко Дрине. Наше их групе енергично гоне. [...] Заробљено је више виших официра. До сада је побројано око 10.000 заробљених Аустријанаца. [...] Плен се још прикупља и пописује. Непријатељ је претрпео огромне губитке.“ (*Политика*, 1914/08/08 (08/21): 1)

„За цигло осам дана наше офанзиве, силна ћесарева војска прекрила је лешевима поља и ливаде, закрчила друмове и путове остављеним топовима, муницијом и материјалом, и напунила наше градове безбројним заробљеницима.“ (*Рајни дневник*, 1914/12/1 (12/14): 2)

„Српска војска једна од најхрабријих и најбоље организованих војски света. [...] 1914. је 250.000 Срба победило два милиона Аустријанаца и Угара.“ („Serbes héroïques“, брошура бр. 163, Larousse-Édition „Les livres roses pour la jeunesse“, Париз)

### 9) Лојалност Јужних Словена

#### Аустроугарска монархија – Јужни Словени су нам одани:

„Ко још није чуо за потомке храбрих Тренкових пандура? Ко се није већ дивно јунаштво поносних граничара? Зар не доносе листови сваког дана славоспеве за храбре синове Босне и камените Херцеговине. Не уплиће ли се након сваке битке по нови ловоров лист у победнички венац Далматинаца, храбрих попут лавова? Нису ли одважни Словенци са брда већ одавно заслужили на име стотину подвига да се назову гвозденим херојима? [...] Сви су једнаки у јунаштво и верности врховном војсковођи и отаџбини. [...] Противник превиђа да нису сви народи од истога кова и исте беде као што је он сам и његови савезници.“ (*Cetinje Zeitung*, 1916/08/17: 2)

„16. август 1914. ће вечно славити војничке врлине наших Бошњака. Тог дана за памћење било је ватрено крштење ових храбрих царско-краљевских војника. Код Шапца су пружили непобитан доказ да су достојни синови народа Босне и Херцеговине и да су заслужили да их Монархија и старији пукови поштују [...]“ (*Reichspost*, 1914/08/29: 3)

„Predajte se! Ne pucajte! Vi ste naša braća!<sup>23</sup> To su često povikivali Srbi našim Dalmatincima kada bi se susreli u napadu. Ali ovi su im dokazali da ne žele da budu braća kraljeubičama i bombашima i iskoristili su upravo to što razumeju jezik Srba, da u svakoj prilici još prezidivije gađaju.” (*Neue Freie Presse*, 1914/11/1: 4)

„Сви се боре раме уз раме са одушевљењем, жртвујући свој живот за славу земље и круне. [...] Само је једна срамна мрља на нашем телу, [...] у нашем Срему на који смо толико поносни. Православно становништво је у великом броју показало непријатељско држање према својој домовини тиме што је учинило издају.” (*Vinkovci und Umgebung/Vinkovci i okolica*, 1914/9/27: 1–3)

### Краљевина Србија – Аустроугарска искориштава Јужне Словене за своје ратне циљеве:

„Из Беча су једнако претили Србији да ће је тући словенским пуковима. Према вестима немачких листова, изгледа да је Аустрија одиста упутила против Србије корпуне у којима служе поглавито Словени. [...] Аустрија је правила овакав рачун: – Ако наши словенски пукови победе Србију, онда нема шта да се брине. Али ако Србија потуче њих, онда ће код тих аустријских потучених Словена остати страшна мржња на Србију. Рачун без крмара!” (*Полицика*, 1914/8/1(08/14): 1)

„Аустријске трупе, састављене од јужних Словена, ишле су у борбу и бориле се храбро. То им се с лицемерном хвалом и злурадошћу признавало у Аустрији, и то се с болом истицало овде у Србији. У томе лежи најтежа трагика овог рата за све нас јужне Словене, нарочито за нас Србе. [...] Јесу ли јужни Словени, а нарочито Срби, могли и требали да каквим бунтовним покретом спрече намере Аустрије? Питање је много сложено, а да би се на њега могло одговорити с неколико речи.” (Бањанин 1915: 15, српска пропаганда брошура)

### 10) Ми спроводимо културну мисију. Аустроугарска монархија:

„Све у свему већ је и оснивање једног модерног листа који се штампа на немачком језику у бившем главном граду Србије културни чин<sup>24</sup>.” (*Reichspost*, 1917/01/12: 16)

<sup>23</sup> У оригиналу наведено уз превод на немачки.

<sup>24</sup> Односи се на окупациони лист *Belgrader Nachrichten* (1915–1918).

„Данас нам се чини невероватним под каквим великим теškoћама је становништво Србије прелазило из фазе без културе у период какве-такве полуцивизације.” (*Beogradske novine*, 1916/01/23, 3)

„Иако је сваком образованом Србину који је имао смисла за лепоту и сврсисходност [...] већ одавно било јасно да би требало да преузме латинично писмо, нико се није усуђивао да то у земљи каже јавно, јер нико није смео да дира ‘српско’ писмо. Питање писма у Србији није било културолошко већ напросто политичко. Пирилица је требало да представља непрелазан зид према западној култури.” (*Reichspost*, 1916/08/09: 4)

„Аустроугарска ће Србији поново донети мир, а њена јака рука ће убудуће над њом блети да би се ова несрећна земља опоравила од ратних рана и нашла пут према реду и благостању.” (*Belgrader Nachrichten*, 1916/02/15: 2)

### Пацирно наоружање Аустроугарске и Србије

Хипотеза да су овако комплексна национална, друштвена и геополитичка ситуација у којој су се налазиле Аустроугарска и Србија почетком 20. века, као и пропаганда коју су обе земље спроводиле дешенијима пре почетка рата могле подстаћи број избијање рата и узроковати изузетно насиље до којег је дошло на самом његовом почетку, потврдила се вишеструко. Предратна пропаганда несумњиво је потпомогла убрзану објаву рата Аустроугарске Србији и омогућила брзу мобилизацију становништва обе државе.

Ратна пропаганда била је усмерена на три циљне групе: на војску, цивиле и противнике, укључујући и неутралне земље. И Аустроугарска и Србија, иако диференцирано, покривале су пропагандом све три области. Разлика се огледала у пропаганди усмереној према цивилима – аустроугарска штампа је имала задатак да цивилима представи рат као неизбежан и оправдан, апелујући на њихову подршку из позадине; у Србији која је била део фронта цивилно становништво је било непосредно погођено ратом те се пропаганда концентрисала на давање подршке становништву и истицање да се влада и војска старају о њима. Једина позадина којој се српска пропаганда могла окренути представљали су српски исељеници на америчком континенту и избеглице широм Европе од 1916. У циљу њиховог подстицаја на приступање добровољачким одредима те слања материјалне помоћи, српски Ратни

пресбиром штампао је пропагандне брошуре, слао предаваче и организовао концерте и позоришне представе у иностранству. Друга разлика се уочава на пољу деловања државне цензуре на штампу у првој години рата. Док аустроугарски медији, сви стављени под контролу Ратног пресбирова, од првог дана рата извештавају једнообразно, у српској штампи је приметно да извештаји подлежу политичкој оријентацији новина или аутора.

Чињеница да су се Срби налазили у саставу обе војске мотив је који компаративну анализу ратне пропаганде ове две земље издваја од других анализа. Карактеристично је и да језик није представљао ратно средство само формирањем циљног пропагандног израза усмереног ка противнику, већ је спровођење аустроугарске језичке политике у окупираним областима и увођење промене писма и норме српског језика служила пропаганди.

До краја рата штампа није изгубила утицај, али је развој ратних догађаја у току четири године узроковао тематске промене. Аустроугарска штампа се у првој ратној години примарно посвећује извештајима са ратишта, у којима је један од доминантних мотива оправдање за поступање према цивилима у првом походу на Србију, уз и даље присутан мотив предратне штампе – оправдања за улазак у рат и означавање кривца за његово избијање. Почетак 1915. године доноси, након неуспеха првог похода на Србију, благу промену дискурса која се огледа у појави социјалних тема – глад, рањеници, заробљеници, изгубљене, брига за удовице и сирочад. Доминирајући немачко-национални тон се задржава. Успесима на српском фронту од јесени 1915. у новине се враћа и ратни оклич. Пут до космополитске и делимично чак пацифистичке мисли још је у даљини. Тек 1917. година доноси нове промене тема и мотива. Разлоге за то пружају како промене унутар земље – порази на фронту, недостатак намирница, велики број избеглица, пољубљана лојалност цару и Монархији, дезертерство, те јачање покрета народа Монархије за њихово отцепљење, тако и спољнополитички фактори – Октобарска револуција и улазак САД у рат. Извештавање о Јужним Словенима Монархије прелази 1917. од тематике лојалности цару и отаџбини на проблематику њиховог уједињења и отцепљења у самосталну државу.

Српска штампа се у првим месецима посвећује како извештајима са фронта, тако и социјалним питањима цивилима који су и сами обухваћени ратом те су национални понос и патња цивилима основни мотиви. Извештавање је диференцирано и условљено

личним идеолошким ставом и политичком оријентацијом новина. Новине излазе нередовно. Од почетка па до јесени 1915. нестaje директан ратни оклич из српске штампе, условљени затишњем на ратишту и великим социјалним проблемима пред којима се земља нашла – епидемија заразних болести, велики број удовица и сирочади, опустошена земља и глад. Штампана се концентрише на анализу претходних ратних догађања у Србији и извештаје са Западног и Источног фронта, те се отпочиње са пропагирањем идеје о уједињењу јужних Словена. Од 1916. српска штампа делује само из егзила и тематски се раслојава. У окупираној Србији излази аустроугарска штампа.

И поред уочених различитости у аустроугарском и српском текстуралном корпусу, истовремено се уочавају и бројни универзални мотиви пропагандног израза Првог светског рата.

#### ЛИТЕРАТУРА

1. Барби, Анри (1928): Албанска голгота: агонија једног народа 1915. Време, Београд.
2. Илић Марковић, Гордана (2014): Дневник Великог рата. Први светски рат у огледалу српске књижевности и штампе. Самиздат, Б92, Београд.
3. Илић Марковић, Гордана (2015а): „Александар Рода Рода, ратни извештач из Србије”, у: Српска књижевност и Први светски рат. Зборник радова, Институт „Иво Андрић” Вишеград, 339–369.
4. Илић Марковић, Гордана (2015б): „Окупациони лист *Beogradske novine/Belgrader Nachrichten*, 1915–1918”, у: Научни састанак слависта у Вукове дане, 44/1, МСЦ, 11–14. 9. 2014, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 143–156.
5. Илић Марковић, Гордана (2015ц): „The Snows of Serbia by Stevan Idjidovic aus Jarak. A Youth in the Great War”, у: Споменика Историјског архива „Срем”, 14, Сремска Митровица, 2015, 237–242.
6. Илић Марковић, Гордана (2016): „Ратна периодика, дневници и мемоари као извор за проучавање историје Првог светског рата – Срем 1914”, у: Споменика Историјског архива „Срем”, 15, Сремска Митровица, 97–110.
7. Илић Марковић, Гордана (2017): Рода Рода. Српски дневник ратног извештача из Првог светског рата. Ратни пресбиром Аустроугарске монархије. Прометеј – РТС, Нови Сад – Београд.
8. Константиновић, Раде (прир.) (1965): Ратни другови. Матица српска, СКЗ, Нови Сад – Београд.
9. Миодраговић, Јован (1921): Трагични дани Србије. Бешлехе из злогласне трогодишње владавине аустријске у Србији, Књижарница Раковића и Ђуковића, Београд.

10. Обрадовић, Душан (1928): Србија и аустројски Словени у Светском рату 1914–1918. Нови Сад.
11. Пејчић, Предраг (2010): Српске новине на Крфу (1916–1918), Службени гласник, Београд.
12. Ристовић, Милан (2003): Црни Петар и балкански разбојници. Београд. Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903–1918), Београд. [немачко издање: Беч, 2015].
13. Топлица, Милан (1915): Аустро-Угарска против својих поданика. Државна штампарија Краљевине Србије, Ниш.
14. Холцер, Антон (2014): „Пуњаци у Шапцу. Масакр над цивилним становништвом у Србији 1914“, у: Гордана Илић Марковић: Дневник Великог рата, Београд, 83–100.
15. Хоцер, Антон (2016): Целатов осмех. Прометеј, Нови Сад.
16. Barby, Henry (1918): La Guerre mondiale. Avec l'Armée Serbe, Paris.
17. Bremm, Klaus-Jürgen (2013): Propaganda im Ersten Weltkrieg. Theiss Verlag, Darmstadt.
18. Declercq, Christophe, Walker, Julian (2016): Languages and the First World War: Representation and Memory. Palgrave Macmillan UK.
19. Hamann, Brigitte (2014): Der Erste Weltkrieg. Wahrheit und Lüge in Bildern und Texten. Piper Verlag, München. [2004].
20. Hiebler, Heinz (2003): Hugo von Hofmannsthal und die Medienkultur der Moderne. Würzburg.
21. Holzer, Anton (2007): Die andere Front. Photographie und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Darmstadt.
22. Holzer, Anton (2008): Das Lächeln der Henker. Der unbekannte Krieg gegen die Zivilbevölkerung 1914–1918, Primus Verlag, Darmstadt, (2. издање 2014).
23. Holzer, Anton (2014): „Schüße in Šabac. Die Masaker an der Zivilbevölkerung 1914“, In: Gordana Ilić Marković: Der Große Krieg. Der Erste Weltkrieg im Spiegel der serbischen Literatur und Presse, Promedia Verlag, Wien, 71–85.
24. Hruza, Karel (2002): Propaganda, Kommunikation und Öffentlichkeit. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
25. Ilić Marković, Gordana (2014): Велики рат. Der Erste Weltkrieg in der serbischen Literatur und Presse. Promedia Verlag, Wien. (2. издање 2015).
26. Ilić Marković, Gordana (2016): „From Serbian to Serbo-Croatian and Bosnian / Croatian / Serbian in Austria – migrant pluricentricity reflecting complex historical and present developments“ In: Rudolf Muhr, Kelen Ernesta Fonyuy, Zeinab Ibrahim, Corey Miller (ed.): Pluricentric Languages and non-dominant Varieties worldwide, Vol. 1: Pluricentric Languages across continents – Features and usage. Peter Lang Verlag, Wien et. al, 407–422.
27. Jones, Fortier P. (1916): With Serbia into Exile: an american's adventures with the army that cannot die: illustrated with photographs, New York.
28. Kerchnaw, Hugo (1928): Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten. Carnegie-Stiftung für internationalen Frieden, Abteilung Volkswirtschaft und Geschichte, Hölder-Pichler-Tempsky, Wien.
29. Kisch, Egon Erwin (1951): „Schreib das auf, Kisch“: Reclam Verlag, Lajpzig.
30. Kisch, Egon Erwin (1978): Briefe an den Bruder Paul und an die Mutter 1905–1936. Aufbau Verlag, Berlin.
31. Lamprecht, Gerald (2001): Feldpost und Kriegsergebnis. Briefe als historisch-biographisch Quelle, (Grazer zeitgeschichtliche Studien; 1), Innsbruck.
32. Mayer, Klaus (1963): Die Organisation des Kriegspressequartiers beim k. u. k. AOK im ersten Weltkrieg 1914–1918. (необјављена дисертација Универзитета у Бечу).
33. Mitrović, Andrej (1984): Prvi svetski rat u Srbiji, SKZ, Beograd.
34. Ponsonby, Arthur (1928): Falsehood in War Time: Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War, London. URL: Projekt Gutenberg Australia (13.05.2016).
35. Rauchensteiner, Manfred (1998): „Die ‚Neue Freie Presse‘ im Ersten Weltkrieg“, In: Julius Kainz / Andreas Unterberger (Hrsg.): Ein Stück Österreich: 150 Jahre „Die Presse“, Wien, 92–107.
36. Reed, John (1916): The War in Eastern Europe, New York. [2016, Нови Сад].
37. Reichl, Walter (2016): „Pressearbeit ist Propagandaarbeit“. Medienverwaltung 1914–1918. Das Kriegspressequartier (KPQ). Österreichisches Staatsarchiv. Wien.
38. Rosenberger, Bernhard (1998): Zeitungen als Kriegstreiber? Die Rolle der Presse im Vorfeld des Ersten Weltkrieges, Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien.
39. Sandes, Flora (1916): An English Woman–Sergeant in the Serbian Army. London: Hodder & Stoughton, London–New York–Toronto.
40. Sauermann, Eberhard (2000): Literarische Kriegsfürsorge. Österreichische Dichter und Publizisten im Ersten Weltkrieg. (Literaturgeschichte in Studien und Quellen. Bd.4), Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar.
41. Schäfer, Bernd (1994): „Stereotype und Vorurteile als Voraussetzung und Barrieren gesellschaftlicher Kommunikation“, In: K. F. Wessels, F. Neumann (Hg.): Kommunikation und Humanontogenese. Bielefeld, 460–470.
42. Spann, Gustav (1991): Das Zensursystem des Kriegsabsolutismus in Österreich während des Ersten Weltkrieges 1914–1918. у: Erika Weinzierl / Rudolf G. Ardelt (Hrsg.): Justiz und Zeitgeschichte VIII. Symposium Zensur in Österreich 1780 bis 1989. Wien–Salzburg, 31–58.
43. Steyer, Kathrin (1997): „Irgendwie hängt alles mit allem zusammen – Grenzen und Möglichkeiten einer linguistischen Kategorie ‚Intertextualität‘“, In: Josef Klein / Ulla Fix (Hrsg.): Textbeziehungen. Linguistische und literaturwissenschaftliche Beiträge zur Intertextualität. Stauffenburg Verlag, Tübingen, 83–108.
44. Stiaßny–Baumgartner, Ilse (1982): Roda Rodas Tätigkeit im Kriegspressequartier. Wien (необјављена дисертација Универзитета у Бечу).
45. Strobl, Karl Hans (1928): Geschichten und Bilder aus dem österreichischen Kriegspressequartier. Reichenberg.

46. Sturzenegger, Catharina (1915): Auf der Suche nach Wahrheit oder Belgrad nach der österreichischen Invasion. Königl. Serbische Staatsdruckerei, Beograd.
47. Sturzenegger, Catharina (1916): Serbien im europäischen Kriege 1914/1915. Nach Briefen, Dokumenten und eigenen Erlebnissen, mit über 100 Originalaufnahmen von C. Sturzenegger, Art Institut Orell Füssli, Zürich.
48. Sturzenegger, Catharina (1917): Licht in die Wirren des Balkans: eine historische Studie. Polygraphisches Institut, Zürich.
49. Sundhaussen, Holm (2005): „Gesellschaftsgeschichte Serbiens 1804–1914“, In: Walter Lukan, Ljubinka Trgovcevic u.a. (Hg.): Geschichte – Sprache und Literatur – Kultur – Politik – Gesellschaft – Wirtschaft – Recht. Österreichische Osthefte, Lit Verlag, Wien, 193–214.
50. Šišić, Ferdo (1920): Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919, Matica hrvatska, Zagreb.
51. Tinhoven, Arijus van (1915): De gruwelen van den oorlog in Servië: met 70 foto's, door den geneesheer zelf orgenomen / het dagboek van den oorlogs-chirurg A. van Tienhove. W. L. & J. Brussee's uitgevers-maatschappij, Rotterdam.
52. Tinhoven, Arijus van (1918): „Avec les Serbes en Serbie et en Albanie 1914–1916“, avec 84 Photographies et une Carte, Paris. Journal de Guerre d'un chirurgien, Paris.
53. Wodak, Ruth / Nowak, Peter/ Pelikan, Johanna/ Gruber, Helmut/ de Cillia, Rudolf/ Mitten, Richard (1990): „Wir sind alle unschuldige Täter!“ Diskurshistorische Studien zum Nachkriegsantisemitismus. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
54. Wodak, Ruth / de Cillia, Rudolf / Reisigl, Martin (1998): Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität. Suhrkamp, Frankfurt/Main.

PAPER WEAPONS OF THE FIRST WORLD WAR;  
THE LANGUAGE OF PROPAGANDA ON THE EXAMPLE OF  
AUSTRIAN MONARCHY AND THE KINGDOM OF SERBIA

The paper analyses the discourse of macro-strategies and micro-strategies of propaganda expression concerning delivering reports on war of the Austro-Hungarian monarchy and the Kingdom of Serbia. The internal policy towards the southern Slavs within the Austro-Hungarian monarchy, foreign-political relations between the Austro-Hungarian monarchy and the Kingdom of Serbia, as well as the fact that the Serbs were part of both armies, make an analysis of propaganda related to pre-war and war discourse of the two countries important. The selected Serbian and Austro-Hungarian newspaper articles provided insights into official reporting on war events and represented public discourse to whom private discourse was added in the analysis regarding examples of diary entries and letters from its participants as well as literary works created during the war. The stereotypes analyzed in the texts were used to spread and form a uniform opinion of soldiers and civilians.

The paper shows, in various ways, that the propaganda which both countries had been conducting for decades before the beginning of the war greatly

contributed to the public willingness to accept the war as inevitable and speed up the mobilization processes. Depending on Ponsonby's analysis of propaganda lies in the First World War, propaganda expression of the Austro-Hungarian monarchy and the Kingdom of Serbia, which is not part of his analysis, is systematized in this paper in ten categories, each supported by citations from propaganda corpus of both countries. While the first eight categories are represented in both Serbian and Austro-Hungarian propaganda, the topic of loyalty of southern Slavs to the Austro-Hungarian Monarchy and their solidarity with the Kingdom of Serbia leads to a significant spread of propaganda. In addition to observed differences in Austro-Hungarian and Serbian textual corpus, numerous universal motives of propaganda expression are observed at the same time, and the paper can be seen as part of the overall antithetical corpus of the First World War.